

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

QUI PRO VERITATE PUGNAT, PACEM OBTENEBIT BONAM*

Межа зими – весни 2022 року має увійти до підручників майбутнього як рубіжна віха культурно-цивілізаційних процесів Європи та США як мінімум, хоча відчутно, як міняється весь світ глобально, і звичний порядок уже ніколи не стане таким, як був. За цих обставин однією з логічних реакцій стало припинення звичної діяльності, котру її актори визнали «не на часі». Саме цим можна пояснити закриття певної кількості вітчизняних академічних видань. Але декотрі продовжують наукову та освітню діяльність навіть за умов вимушеного переміщення! *«Роби, що мушиш, і най буде, як буде»* – старий девіз у дії, що виявився дуже на часі. Але від нього подеколи віє фаталізмом, якого щодо себе редакція «Наукових записок НаУКМА. Історія і теорія культури» явно не відчуває. Саме тому ми сформулювали новий девіз у дусі старовинного Київського братства, що і став заголовком цієї передмови. Це можливий девіз активної просвітницької діяльності, позбавленої як радикальних позанаукових умонастроїв, так і ескапістських тез про «науку поза політикою».

З-поміж культурологічних кафедр України залишилось небагато таких, що не пов'язані безпосередньо з прикладною культурницькою діяльністю та шоу-мейкінгом. Власне, саме в стінах Києво-Могилянської академії така кафедра і є. Основну увагу ми присвячуємо передусім академічним розвідкам у прояви культури – світової та вітчизняної. Вважаємо, ми цілком відповідаємо очікуванням творця фаху «culturology» – Леслі Вайта (на відміну від зазначеної «прикладної культурології» чи від буквального галузевого «культурознавства» західних Cultural Studies). Хоч археологічний складник останніми роками суттєво зменшився, а культурно-антропологічні експедиції в екзотичні регіони очікувано нівелюються через брак належного фінансування. Втім, це не зупиняє представників кафедри та їхніх аспірантів від зацікавлення цими сферами. Так само нас цікавлять семіотика та історична культурологія, іконологія та екранні мистецтва, цивілізаційні процеси давнини та сучасності, музейна справа та пам'яткознавство, студії з культури повсякденності тощо. Саме таким аспектам переважно присвячено і наші публікації.

Звісно, ми щиро чекаємо на матеріали авторів з інших установ. Зовнішня думка – це завжди корисний погляд збоку, нова грань розуміння та усвідомлення. Подеколи ці «зовнішні» розвідки безпосередньо перегукуються з розробками представників кафедри, подеколи ж виразно відділяються, що здатне показати новий напрям можливих наукових зусиль. Проте надто екзотичні чи віддалені від нас теми редакційна колегія змушена відхилити.

Саме ці, озвучені вище, моменти аргументують зміст нашого видання та його наповнення, в якому кожен може віднайти свої плюси та мінуси. Нинішнє, п'яте число щорічника представлено десятьма дослідженнями, сформованими в п'ять рубрик, і однією рецензією.

Перша рубрика присвячена культурним наративам – текстовим і кінематографічним. У статті Юрія Джулая читач зможе ознайомитися з розкриттям форми і змісту імперської та радянської візій як зв'язаної програмної складової дій, які є органічним продовженням оцінки художнього стану московських вивісок у Ф. Дістрібуенді та художніх стилів, залучених до оформлення комерційних вивісок переможеної дрібної буржуазії, у С. Кржижановського. Читач має придивитися до звернення автора до такої теми в такі часи, адже саме вказані в дослідженні коди та меседжі легко підхоплювалися спершу в євразійській імперії, а надалі й радянській квазіімперії і сьогодні допомагають викривати всі маніпуляційні алгоритми її наступниці – сучасної інформаційної автократії Кремля. Що перегукується з матеріалами останньої рубрики поточного випуску.

Продовжує рубрику М. Собуцький, який знову торкається творчості популярного автора циклу про «Гру престолів» Дж. Мартіна, та цього разу мова йде не про славетний телесеріал, і навіть

* Лат.: «Хто бореться за істину – здобуде добрий мир».

не про цикл основних романів. Цього разу читач ознайомиться з тим, як знаковим мотивом любові разом із метамодерними концептами щирості і сентиментальності Дж. Мартін в оповіданні «*Самотні пісні Ларена Дорра*», ще у 1976 році, випередив метамодерном цього твору метамодерн сучасної культури. Михайло Собуцький, за його власним висловом, прагне висвітлювати це «ретроактивно, як сказав би психоаналітик лаканівської школи, і герменевтично, тобто зрозуміти автора краще, ніж він сам себе розумів у момент написання». У тексті чимало паралелей з античної драматургії та з текстології високого середньовіччя, адже, за влучним зауваженням автора нарису, Мартіна надихали на його зрілі твори саме ці альянзи. Невипадково в нарисі М. Собуцького фігурує хейянське поняття «*моно-но аваре*» – «сумна чарівність речей», бо в історії невтішного кохання двох безсмертних з раннього оповідання 1976 року можливо також відшукати сліди японської куртуазної легенди про місячну діву Кагуя-хіме.

«*Іконологія та іконографія*» є наступною рубрикою, з трьома публікаціями, що є різними за векторами дослідження, але перетинаються в деталях і методологічних засновках авторів. Як мінімум, усі три дослідження нині пов'язані тематикою православної іконології в її генезі. У матеріалі Тіни Мосякіної іконічне розуміння богословом Д. Б. Гартом значення щоденних практик сприйняття нескінченності світу як божественного творіння та уподібнення йому в любові, яку неможливо поконати насиллям, розглянуто як наріжну антитезу цілому комплексу зразків «вимушеного» виправдання і його симулякрам насильницьких практик, які сьогодні активно залучаються для виправдання щоденних насильницьких дій російських військових стосовно населення України.

І хоч матеріали традиційно скомпоновано тут за алфавітним принципом, але за логікою дискурсу після цього доречно перейти до фінальної статті рубрики. Юлія Хлистуна аналізує розпис храмів українського Лівобережжя, декотрі з яких нині опинилися безпосередньо в зоні бойових дій, а окремі вже зазнали непоправного руйнування. Саме тому подібні розвідки є більш ніж на часі, і фахівці усього світу мають звернути на культурну спадщину України якнайпильнішу увагу. Тому, попри дещо дискусійні судження авторки, ми щиро вітаємо цей матеріал на наших сторінках. У статті можна знайти опис комплексу причин віддання переваги «візантійському стилю» (за визначенням авторки) розпису церков Східної України, які виявили себе за два десятиліття ХХІ ст. Ці причини, як показує Ю. Хлистуна, склалися поступово на академічному, технічному, світоглядному та соціальному рівнях, які було синхронізовано з ідеєю стильової суголосності сучасного стилю розпису храмів із часом прийняття християнства у Київській Русі.

Попередні матеріали мають викликати в читача щирі цікавість до часів перших культурних контактів Русі з Візантією, часів тієї спадщини, яку нещодавно наївно та нахабно привласнив московській історії В. Путін, але яка пов'язана саме з теренами України, і саме з місцевим населенням, з місцевими цивілізаційними процесами раннього середньовіччя. Саме на цьому наголошує знана дослідниця Софії Київської Надія Нікітенко у своїй черговій фаховій праці, присвяченій розвитку тризуба як великокняжої печатки у старокиївських контекстах. Авторка вперше висуває припущення, що «саме трипелюсткова лілея – священна квітка, контамінована з родовим двозубом Рюриковичів, який стоїть на печатках Святослава Хороброго, стала основою княжого тризуба його сина Володимира після одруження останнього з візантійською царівною Анною та хрещення ним Русі наприкінці Х ст.», про що свідчать сцени стінопису Софії Київської.

Укотре Н. Нікітенко доводить особливу цивілізаційну роль князя Володимира Святославича, засвідчену в архітектурі та ранніх сюжетах розписів Софії, котру продовжували фіксувати тут шістьма геральдичними тризубами вже по його смерті, за часів Ярослава, що свідомо перетягував на себе роль християнізатора, мецената і творця славетної кам'яниці Києва й водночас потреби легітимізації всього цього власним тризубом начебто не бачив. Звісно, це авторська позиція, яку, можливо, очікує аргументована критика. Принаймні редакція щиро заохочує фахівців до наукової полеміки на наших шпальтах: усі зауваги та коментарі до новаторських ідей ми готові оформити в рубриці «*Дискусії*».

Початкову рубрикацію продовжують «*Практики вивчення і збереження культурних форм*», представлені матеріалом з антропологічної фіксації культурних практик і двома статтями з музейництва (обидві в співавторстві).

Починає огляд стаття Олени Павлової стосовно візуальної антропології та її фахово-методологічного становлення від часів першої документальної кінофіксації екзотичного ландшафтного та етнографічного матеріалу під потреби практичних колоніальних політик початку ХХ ст. до чистого наукового інтересу, що вивів остаточно культурну антропологію за межі квазітекстологічної

репрезентації мислення та європоцентричності. У межах таких фільмувань набув одночасного розвитку як досвід авторизованих ініціатив зі створення відеоеккурсів, поодинокого експериментаторства у співпраці з професійними антропологами, так і досвід масового знімання пересічними ентузіастами в душі постмодерну.

Дослідження має загалом вузьку тематичну наукову спрямованість, але саме зараз, під час активної військової агресії на теренах України, коли відбувається регулярна відеофіксація, коли часто-густо люди транслюють перестрілки та вибухи і війна фактично йде в онлайн-режимі, – саме зараз усе сказане О. Павловою щодо важливості візуального документування набуває особливої актуальності. Нині аматорські відео очевидців із Бучі, Маріуполя та Кременчука виразно демонструють марність спроб оголосити криваві події в цих містах «фейком київської хунти» (що так само перегукується з останніми матеріалами поточного номеру). «Потужний вплив візуалізованого за допомогою кінозображення матеріалу ... відображає реальність безпосередньо», – пише авторка. Оскільки ж наш народ стихійно врахував цей візуальний аспект, інформаційне протистояння з агресором нині йде на користь України (тобто «війну мемів» ми наразі виграємо).

Матеріал Сергія Пустовалова та Любові Чухрай присвячений металургійним розвідкам у музейних експозиціях і порушує вельми актуальне питання контексту, який часто ігнорують під час створення тематичних композицій. Діорама та скансен мають чимало обмежень, тому автори обгрунтовують практику контекстуального макетування в музеях.

Звісно, це лише одна з граней потрібних інновацій щодо популяризації старожитностей, адже корекції потребує сама композиція вітчизняних музеїв. До того ж у західному досвіді наочного сприйняття музейної експозиції велику увагу надають практичній взаємодії з експонатом, завдяки чому створюються власне якісно натуралістичні макети реальних знахідок, які можна потримати в руках і щось із ними поробити, бо подібна можливість є не забаганкою, а важливою психологічною опорою нового досвіду пізнання з тривимірним макетуванням – симулятором віртуальної чи/та доповненої реальності. Тож якщо справді дослухатись професійних порад С. Пустовалова та Л. Чухрай, то перший крок до різнобічного втілення музейного макетування українськими фахівцями буде зроблено.

Потребу музейної трансформації порушують на цих сторінках і наступні два автори: статистичну аналітику від Олександра Романухи та Лілії Бершової присвячено розгляду проблем функціонування музеїв в умовах епідеміологічних обмежень через COVID-19 та тим змінам, яких вітчизняні музеї зазнають упродовж цих двох із половиною років. Зростаючі потреби віртуального туризму спонукають вітчизняні установи до швидшої дигіталізації, але це лише один із численних орієнтирів реформування, на тлі нестачі нових форматів презентації матеріалу для дітей, для людей з особливими потребами тощо. Саме катастрофи на кшталт пандемії та повномасштабного військового вторгнення часто спонукають до радикального оновлення усталеного, яке вже втратило свою актуальність. Тож, незважаючи на складнощі, що виникли в нас починаючи з березня 2020-го і надто з лютого 2022-го, можливо, саме завдяки їм буде докорінно переглянуто критичні точки подальшого розвитку культурно-освітніх механізмів музейних практик.

Англомовна стаття Христини Плецан єдина презентує перформативні аспекти культури відповідної рубрики. Тут здійснено аналіз етнофестивалів як дієвої системи переведення етнокультурної спадщини різних регіонів України, народного мистецтва, культурної спадщини та традицій у креативну індустрію. Завдяки залученню етнофестивалів у сучасну креативну індустрію, як показує авторка, культурна спадщина і традиції отримують не тільки чіткий пропис у культурних регіональних ландшафтах, а й постійно відтворюються в мережі творчих практик з ознаками зростання інституційної системності проявів креативного потенціалу етнокультурних традицій. У тексті неодноразово йдеться про властиву неогуманістичним тенденціям новітньої просвіти підтримку синергії креативних ініціатив, яку, як доводить Х. Плецан, генерують етнофестивали.

Підсумовує номер рубрика «Соціокультурні проблеми сучасності», яка автоматично зачепила події, що відбуваються тут і зараз, у буремному 2022 році. Тож мимоволі ми анонсуємо його контент дещо ширше за решту традиційно-культурологічного дослідницького матеріалу п'ятого випуску. Поточний номер має також і черговий приклад рецензування, що тематично підпало саме під зазначену сферу. Основний же виклад рубрики представлений текстом Руслани Демчук щодо ролі фейків і тілесних інвектив в інформаційному протистоянні.

Вельми слушно до неодмінного переліку цементуючих складників війни для сучасників, як-от перекази, хроніки, репортажі, замальовки з фронту чи то наукова аналітика, авторка долучає *фейки*

(до яких варто додавати також «інформаційні вкиди» – відносно реальні факти, навмисне подані у викривленому ракурсі чи то скороченому вигляді, що зрештою викликають у конкретній цільовій аудиторії конкретні емоції, на які й було розраховано). Останні мають чималу історію, адже підставні фото та сфабриковані репортажі використовували вже в обох світових війнах. Холодна війна свого часу сприяла поширенню телевізійних *симулякрів*. За розвитку Інтернету жанр *fake-news* дістав друге дихання (про що радимо, зокрема, стрічку «*Вихляння собакою*» (“Wag the dog”) 1997 р.). До них варто додати й поширені в нас нині «*меми війни*», що замінили традиційний обмін супротивників політичними карикатурами від професійних художників (на кшталт Бідструпа чи Кукриніксів). Справді, нинішня війна інформаційної епохи посіла рушійне місце в новітній історії західної цивілізації, і вельми доречно очікувати, що згодом масову культуру цієї доби вивчатимуть саме через призму мемів і фейків, що й започатковує Р. Демчук у запропонованій статті.

Показово, що Р. Демчук (у контексті *постправди* та «сторітелінгу») апелює до колізій модерну та постмодерну, проявлених російською війною з Україною. Адже саме цьому присвячено і лекцію Павла Щеліна, яку наприкінці в підрубриці «Рецензії» коментує Денис Король. Матеріал викладено нарративом у декілька шарів, де аналітика автора апелює до аналітики рецензованого фахівця, в контексті аналітики тих, на кого він посилався. Усі вони розмірковують над низкою, здавалося б, різних проблем та аспектів, що раптово актуалізувалися 24 лютого 2022 року і з набору різнорідних уламків стали цілісним мозаїчним панно, яке все ще продовжує своє моторошне формування тут і зараз. Але порожні місця на ньому все ще є, і є свідомий простір для маневру в Україні. Саме над цим розмірковують і П. Щелін, і Д. Король, оглядаючи кризу Модерну на Заході і кризу пострадянської Росії як її криве дзеркало. У контексті чого аргументовано недопустимість однозначного вибору на користь жодної з цих двох домінант, але натомість озвучуються ідеї щодо власного шляху нашого суспільства. Шляху в бік соборності, співпраці, мультикультурності та гуманістичного ентузіазму, «радість і цікавість замість остраху та підозрілості» тощо.

Цією оптимістичною тезою ми й підбиваємо підсумок анонсування. Жодні ремарки редакційної колегії не замінять власного враження від прочитаного. Тому запрошуємо всіх долучитися до світу історії та теорії культури на шпальтах «Наукових записок НаУКМА». І нагадуємо, що саме за доби, коли інформація – то є наймогутніша зброя, саме й час поринати в розуміння, оперуючи фактами та тверезими висновками.

Хто бореться за істину – здобуде добрий мир.

Юрій Джулай, Денис Король